

До разової Спеціалізованої вченої ради
Національного університету
«Одеська юридична академія»

РЕЦЕНЗІЯ

рецензента, професора кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія», доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, заслуженого юриста України **Аленіна Юрія Павловича** на дисертацію **Шугалевича Ігоря Васильовича** на тему: **«Судовий прецедент як джерело кримінального процесуального права України: сучасний стан та перспективи розвитку»**, подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Розвиток суспільних відносин обумовлює необхідність вирішення низки питань, від яких залежить забезпечення законності та справедливості, дотримання прав та свобод громадян, рівність усіх перед законом тощо.

Одним з них являється питання визначення місця судового прецеденту серед джерел кримінального процесуального права України.

Як до, так і після набуття нашою державою незалежності, законодавець не мав єдиного підходу щодо визначення місця та ролі вищих судових інстанцій в забезпеченні врегулювання суспільних відносин. Не має такої єдності й на теперішній час.

Зокрема, попри наявність низки законодавчих норм, останні характеризуються неузгодженістю між собою, неефективністю, а відтак й недієвістю.

Попри те, що Верховний Суд повинен забезпечувати єдність та сталість судової практики, орієнтувати місцеві та апеляційні суди на вірне застосування норм матеріального та процесуального права, реального механізму, який би надавав можливість виконувати вказане завдання не має.

Наведене призводить до ігнорування правових позицій суду касаційної інстанції не лише місцевими та апеляційними судами, але й самим Верховним Судом (його колегіями, палатами тощо).

За такого стану речей, підхід автора дослідження щодо врегулювання низки категорій, які забезпечать дієвість рішень Верховного Суду, уможливають реальне забезпечення виконання ним своїх завдань та функцій є вдалим, й, безумовно, актуальним.

Дослідженню судового прецеденту зокрема, та дослідженню джерел права в цілому, присвячені роботи наступних вчених, а саме: Ю.В. Бауліна, О.О. Берназюк, Є.І. Бондаренко, Н.В. Глинської, О.В. Дашковської,

А.М. Долгополова, В.І. Завидняк, І.Г. Каланчи, Б.І. Квятковської, Л.А. Луць, В.В. Мадіни, Р.А. Майданика, Б.В. Малишева, А.А. Марченко, К.М. Пількова, Н.В. Пильгун, Г.Д. Стержнева, О.В. Стрельцова, М.О. Тимошенко, А.М. Толкач, Р.Б. Тополевського, Н.С. Хомюк, Ю.В. Циганюк, В.І. Цоклан, О.В. Чернецької, О.Б. Чорномаз, С.В. Шевчука, О.Г. Шило, М.М. Шумило, В.І. Ямкового та інші.

Про актуальність дисертаційного дослідження на окреслену тематику свідчить також її зв'язок із засадничими положеннями, визначеними в Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, схваленому Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021 та виконано в межах плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Реформування кримінального процесуального, кримінально-виконавчого права та оперативно-розшукової діяльності в умовах євроінтеграції та протидії злочинності в епоху цифрового суспільства» у межах виконання теми науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021-2025 роки, що підтверджує актуальність та цінність таких напрацювань.

З огляду на вищезазначене, дисертаційне дослідження здобувача на тему: «Судовий прецедент як джерело кримінального процесуального права України: сучасний стан та перспективи розвитку» є своєчасним, актуальним та має значний потенціал для внесення вагомого внеску у розвиток вітчизняної кримінальної юстиції.

Ступінь обґрунтованості наукових рекомендацій, положень і висновків, сформульованих у дисертації. Дисертаційне дослідження характеризується системним та послідовним підходом до вивчення предмету – судового прецеденту як джерела кримінального процесуального права України: сучасного стану та перспектив розвитку.

Метою дисертаційного дослідження визначено комплексне формування теоретичних положень та практичних аспектів поняття, місця та ролі судового прецеденту в кримінальному процесуальному праві України з окресленням тенденцій їх розвитку.

Для досягнення вказаної мети автором обрано надійну методологічну основу дослідження у вигляді комплексу загальнонаукових та спеціальних методів за допомогою яких: охарактеризовано поняття «джерело права», історію виникнення та підходи до його розуміння; проаналізовано систему джерел права та джерела кримінального процесуального права України; з'ясовано поняття «судового прецеденту», історію виникнення та підходи до розуміння; розкрито трансформацію судового прецеденту в правовій системі України з точки зору кримінального процесуального аналізу законодавчих змін; визначено природу постанов колегій суддів, палат, об'єднаної та Великої

Палати Верховного Суду; встановлено структуру постанов колегій суддів, палат, об'єднаної та Великої Палати Верховного Суду; виявлено критерії подібності (релевантності) правовідносин у практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду та Великої Палати Верховного Суду; висвітлено правила відступу від правових висновків колегій суддів, палат, об'єднаної та Великої Палати Верховного Суду; запропоновано шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства, задля створення передумов до забезпечення функціонування судового прецеденту в якості джерела кримінального процесуального права України.

Обґрунтованість роботи підтверджується опрацюванням дисертантом значної кількості наукових праць, а також широкою базою нормативних та емпіричних джерел, серед яких: постанови та ухвали Верховного Суду, судові рішення місцевих та апеляційних судів, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень, які стосуються предмета дослідження. Наведене також свідчить про всебічне вивчення проблематики роботи, високий рівень наукової підготовки дисертанта та його навичок до теоретичного узагальнення опрацьованого матеріалу і вироблення на їх основі нових пропозицій та рекомендацій. Результати дослідження свідчать про виконання поставлених наукових задач, є логічними та послідовними, аргументованими та новими для сучасної правової науки.

Рівень виконання постановленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Дисертація складається із анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 212 сторінок, із яких основний текст – 150 сторінок, список використаних джерел (151 найменування) – 17 сторінок, додатки – 20 сторінок. Структура дисертації Шугалевича І.В. не викликає заперечень. Виклад змісту дисертації логічний та послідовний.

У вступі обґрунтовано актуальність обраної тематики, сформульовано мету роботи та завдання дослідження, подано коротку характеристику результатів дослідження, ступінь їх апробації та публікації.

Розділ 1 «Загальнотеоретичні аспекти судового прецеденту» присвячений історії виникнення та підходам до розуміння поняття «джерело права», системі джерел права та джерелам кримінального процесуального права України, а також безпосередньо судовому прецеденту. Автор пропонує власне визначення поняття «джерело права», під яким слід розуміти: «унікальний історичний правовий феномен, який маючи соціальну обумовленість та суспільну усвідомленість, є результатом діяльності держави по створенню загальнообов'язкових правил поведінки, що будучи забезпеченими заходами державного примусу мають зовнішню форму відображення». Крім того, автор пропонує під «системою джерел права» розуміти: «внутрішньо структуровану та ієрархізовану систему взаємопов'язаних та взаємоузгоджених елементів,

котрі містять нормативно-правові приписи, що об'єктивуються у зовнішніх формах права».

Розділ 2 «Верховний Суд як суб'єкт творення судового прецеденту: генезис, характеристика, особливості» присвячений ретроспективному дослідженню трансформації судового прецеденту в правовій системі України з точки зору кримінального процесуального аналізу законодавчих змін, природі постанов колегій суддів, палат, об'єднаної та Великої Палати Верховного Суду, а також структурі постанов колегій суддів, палат, об'єднаної та Великої Палати Верховного Суду. В цілях забезпечення якості, ясності та ефективності постанов Верховного Суду, в яких викладається висновок щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, автор, серед іншого, пропонує внесення законодавчих змін щодо необхідності чіткого викладу правового висновку, якщо він формується за результатами касаційного розгляду.

В Розділі 3 «Тенденції послідуєчого розвитку судового прецеденту в діяльності Верховного Суду» автором приділяється увага таким важливим категоріям, як критерії подібності правовідносин, а також правила відступу від правових позицій Верховного Суду, після чого наводяться ґрунтовні пропозиції щодо послідуєчого вдосконалення як приписів Кримінального процесуального кодексу України, так і окремих актів законодавства, які в послідуєчого оформлюються в якості додатку 2: «Пропозиції щодо внесення змін і доповнень до національного законодавства».

Повнота викладених наукових положень в опублікованих працях. Основні наукові положення дисертації, висновки та рекомендації Шугалевича І.В. достатньо повно представлені у 7 наукових публікаціях, а саме: три статті у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено Міністерством освіти і науки України та чотири тез доповідей на науково-практичних конференціях. Вищевказане дозволяє стверджувати, що представлена на рецензування дисертація є самостійним, завершеним науковим дослідженням, результати якого достатньою мірою апробовані.

Теоретична та практична значимість результатів дисертаційного дослідження. Розроблені автором і викладені у дисертації наукові положення, висновки та рекомендації можуть бути використані в: науково-дослідній діяльності – для подальшої розробки теоретичних та практичних положень проблематики функціонування судового прецеденту як джерела кримінального процесуального права України; правозастосовній діяльності – для забезпечення неухильного застосування суб'єктами владних повноважень правових висновків Верховного Суду, а також слідування правовим висновкам суду касаційної інстанції усіма іншими судами (Акт впровадження Київського районного суду міста Одеси від «25» березня 2026 року); правотворчій діяльності – для вдосконалення Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про судоустрій і статус суддів», в частині усунення прогалин, подолання існуючих колізій, а також удосконалення національного

законодавства, в цілях утвердження ролі судового прецеденту в якості джерела кримінального процесуального права України; навчальному процесі – під час підготовки навчальних програм і лекцій, проведення різних видів занять з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Сучасні проблеми кримінального та кримінального процесуального права» та «Актуальні питання сучасного кримінального провадження» (Акт впровадження Національного університету «Одеська юридична академія» від «27» березня 2026 року).

Наукова новизна одержаних результатів. Вивчення змісту дисертації Шугалевича І.В. дає можливість стверджувати, що всі сформульовані автором елементи наукової новизни, отримані в ході дослідження є доведеними та такими, що несуть в собі низку концептуальних висновків і рекомендацій, що мають теоретичне та практичне значення. Зокрема, серед наукових ідей, які найбільше привернули увагу, слід виокремити наступні:

- запропоновано використання категорії очевидного та прихованого ігнорування правових позицій Верховного Суду;
- запропоновано матеріальний та процесуальні тести на визначення подібності (релевантності) правовідносин, алгоритм дій по їх реалізації, а також авторське поняття подібних правовідносин;
- на мінімальному рівні для суддів нижчестоящих інстанцій та/або ланок Верховного Суду сформульовані правила відступу від правових позицій Верховного Суду;
- на нормативному рівні запропоновано видозмінення частини 6 статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», термінологічно замінивши формулювання «врахування» на «застосування» висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, додатково врегулювавши категорію відступу від таких правових позицій, законодавчо визначивши, що висновки Великої Палати Верховного Суду є обов'язковими для інших судів, підстави зміни яких встановлюються законом;
- на нормативному рівні запропоновано доповнення приписів частини 4 статті 434-1 Кримінального процесуального кодексу України конкретними підставами для скерування кримінального провадження до Великої Палати Верховного Суду;
- запропоновано ряд законодавчих змін щодо забезпечення: належного мотивування судами першої, апеляційної та касаційної інстанцій власних рішень щодо відступу від правових позицій Верховного Суду; зазначення в мотивувальній частині постанови суду касаційної інстанції обставин, які свідчать про подібність та/або неподібність правовідносин; достатнього та зрозумілого викладу судом касаційної інстанції фактичних обставин відповідного кримінального провадження; відображення судом касаційної інстанції правового висновку у випадку, коли він формується за наслідками касаційного перегляду;
- запропоновано доповнення частини 2 статті 459 Кримінального

процесуального кодексу України пунктом 5), яким до нововиявлених підстав передбачається віднесення незастосування правового висновку Верховного Суду;

- запропоновано авторське визначення поняття судового прецеденту, під яким слід розуміти безсумнівний правовий феномен, покликаний забезпечити єдність та стабільність судової практики, оперативність та ефективність вирішення кримінально-правових спорів, проявом якого являються правові висновки Верховного Суду, які підлягають застосуванню суб'єктами владних повноважень, а також судами у їх правозастосовній діяльності.

Дотримання принципів академічної доброчесності. У дисертаційному дослідженні та наукових публікаціях здобувача НЕ виявлено текстових запозичень без посилання на першоджерело, фабрикації, фальсифікації та інших порушень принципів академічної доброчесності.

Щодо конфлікту інтересів. Рецензент не має реального чи потенційного конфлікту інтересів щодо здобувача, Шугалевича Ігоря Васильовича, її наукового керівника, Стоянова Миколи Михайловича, та не є їх близькою особою.

Позитивно оцінюючи проведене дисертаційне дослідження, у порядку наукової дискусії необхідно звернути увагу на деяких питаннях, які потребують уточнення при публічному захисті дисертації, серед яких:

1. Вітчизняні суди з метою реалізації положень закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» часто посилаються на практику ЄСПЛ, яка також носить характер прецедентного права, з огляду на що виникає питання стосовно взаємоіснування практики ЄСПЛ з висновками Верховного Суду, як вони можуть взаємопоєднуватись, як вирішувати можливі протиріччя між ними, чи варто формувати висновки Верховним Судом при наявності вже врегульованих подібних правовідносин рішенням ЄСПЛ?

2. У дисертації запропоновано здійснити відмову від категорії «врахування» та перейти, в тому числі, на законодавчому рівні до категорії «застосування» висновків Верховного Суду. В контексті наведеного хотілося б почути більш детальне пояснення щодо того, яким чином зміна формулювань забезпечить досягнення тих завдань, на яких автор зосереджує увагу в рамках дисертаційного дослідження?

3. У дисертації пропонується встановити обов'язковість правових висновків Великої Палати Верховного Суду для всіх судів, включаючи інші палати та колегії Верховного Суду, а право на зміну таких позицій залишити виключно за самою Великою Палатою. Наскільки така модель відповідає принципам незалежності суддів та внутрішньої автономії суду касаційної інстанції? А також, враховуючи проблеми із формуванням суддівського корпусу в Україні (на момент написання рецензії у Верховному Суді 51 вакантна посада, що становить 26% від штатної чисельності суддів), чи

доцільно обмежувати можливість зміну позицій лише Великою Палатою?

Висловлені зауваження характеризують складність обраної теми й мають дискусійний та рекомендаційний характер, а тому істотно не впливають на загальном позитивну оцінку дисертаційного дослідження Шугалевича Ігоря Васильовича.

Резюмуючи, можна стверджувати, що дисертація Шугалевича Ігоря Васильовича є самостійним, завершеним науковим дослідженням, в якому автор зміг комплексно розкрити теоретичну та практичну специфіку проблематики судового прецеденту в якості джерела кримінального процесуального права України, його сучасного стану та перспектив розвитку, а також розробити рекомендації щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Узагальнюючи викладене, дисертація Шугалевича Ігоря Васильовича на тему «Судовий прецедент як джерело кримінального процесуального права України: сучасний стан та перспективи розвитку» є самостійною кваліфікаційною науковою працею, яка виконана здобувачем особисто, містить нові науковообґрунтовані теоретичні результати проведених ним досліджень, що мають важливе значення для розвитку науки. Рецензована робота відповідає спеціальності 081 – Право та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), а також Вимогам до оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (зі змінами), а її автор – Шугалевич Ігор Васильович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

професор кафедри кримінального процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»,

д.ю.н., професор,

член-кореспондент НАПрН України,

заслужений юрист України

Юрій АЛЕНІН